

Südtirol of Alto Adige?

Hoog in de zuidoostelijke Alpen sluimert een oud grensconflict dat zomaar eens wakker kan worden. Het is nu honderd jaar geleden dat Zuid-Tirol in 1919 werd ingelijfd door Italië. De Duitstalige meerderheid in het gebied was het daar absoluut niet mee eens. **Ivo van de Wijdeven** schetst hoe de Südtiroler tot ver in de jaren '70 alles hebben geprobeerd om de annexatie ongedaan te krijgen. Tot bomaanslagen aan toe.

Wie gaat wandelen in het uiterste noorden van Italië komt ze hoog in de Dolomieten regelmatig tegen: wegwijzertjes waar óf de Italiaanse óf de Duitse plaatsnaam is doorgekrast. En wie later weer beneden in een dal staat, kan op een muur nog weleens de leuze 'Südtirol ist nicht Italien' aantreffen. Het zijn sporen van een slapend grensconflict dat al een eeuw voortduurt. Na de Eerste Wereldoorlog annexeerde Italië de regio's Südtirol en Trentino uit de failliete boedel van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie. Vooral in het Duitstalige Zuid-Tirol, een regio die ongeveer een derde van Nederland beslaat, zette die actie kwaad bloed.

Onder de Habsburgers

In de middeleeuwen was Tirol een graafschap. Bij gebrek aan mannelijke opvolger kwam het in 1363 samen met het Italiaanse Trentino in handen van de Habsburgse koning Rudolf IV en werd het deel van het Heilige Roomse Rijk. Toen dit rijk in 1806 ophield te bestaan, werden Tirol en Trentino als Habsburgse erflanden Oostenrijks.

In Italië leefde sinds het ontstaan van het Koninkrijk Italië in 1861 een wens om het land 'compleet' te maken. Het etnisch overwegend Italiaanse Trentino stond van begin af aan hoog op het verlanglijstje. Maar groeiend Italiaans nationalisme en een hang naar het roemrijke Romeinse verleden zorgden dat de roep om een 'historische' en natuurlijke grens op de Brennerpas in het Alpenmassief steeds sterker werd. Bovendien was die grens uit militair-strategische overwegingen wenselijk. Dit betekende dat ook het etnisch overwegend Duitse Zuid-Tirol bij Italië moest worden gevoegd.

Tricolore op de Brennerpas

Probleem was wel dat Italië tot aan de Eerste Wereldoorlog een bondgenootschap vormde met Oostenrijk-Hongarije en Duitsland. Maar toen de geallieerden in het geheime Pact van Londen onder meer de Brennergrens toezegden om de Italianen naar het geallieerde kamp te lokken, wisselde Rome in 1915 van kant. De Italiaanse verrichtingen op het slagveld waren echter niet om over naar huis te schrijven. Het Oostenrijks-Hongaarse leger had

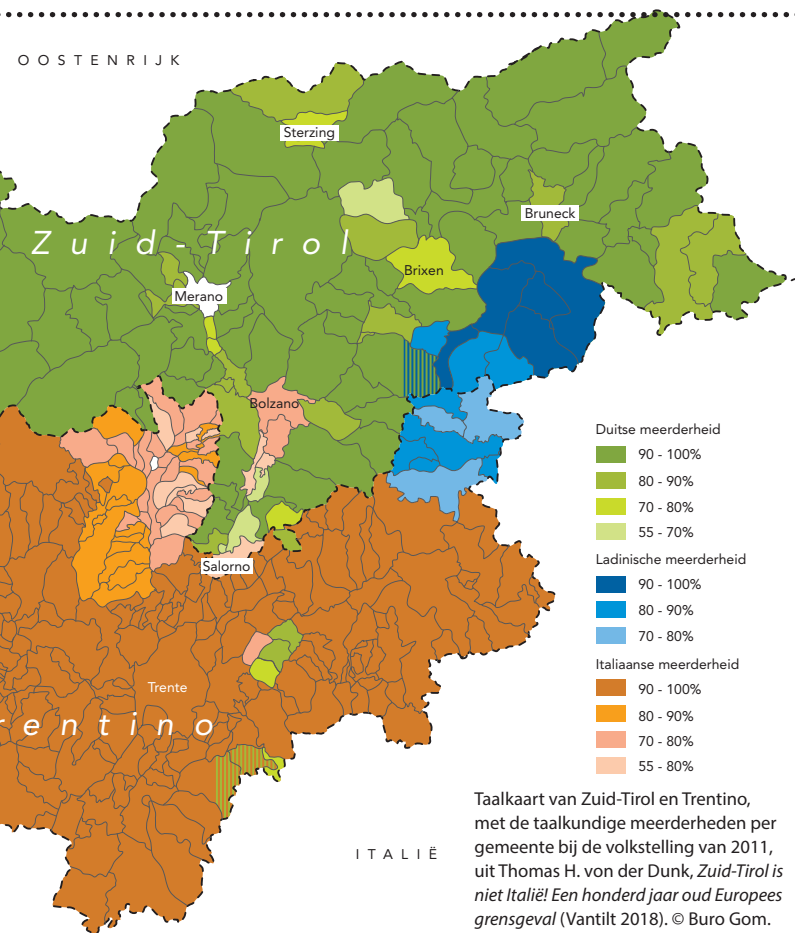

De Italiaans-Oostenrijkse grens bij de Brennerpas. Het bord met de tekst 'Südtirol ist nicht Italien' van de Südtiroler Freiheit-beweging is inmiddels verwijderd (Foto Llorenzi, via Wikimedia Commons).

weliswaar direct Trentino aan de Italianen gelaten, maar hoog op de bergtoppen in Zuid-Tirol hield het stand tot aan het einde van de Eerste Wereldoorlog in 1918. Pas na de implosie van de Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie en het tekenen van een wapenstilstand trok het Italiaanse leger triomfantelijk Zuid-Tirol binnen. Trots werd de Italiaanse driekleur op de Brenner-

SERIE: Wat speelt er op historisch gebied in Europa en in de achtertuin van de EU?

ZWITSERLAND

Boerenhuis bij Merano in Zuid-Tirol, ca. 1890-1900 (Library of Congress).

pas geplant. In de vredesonderhandelingen na de Eerste Wereldoorlog was er een algemeen gedeelde wens om 'etnisch zuivere' grenzen te creëren: dat zou toekomstige conflicten voorkomen, zo meende men. Die wens indachtig waren de Oostenrijkers direct bereid om Trentino op te geven. Maar de Italianen eisten én kregen hun Brennergrens. De taalgrens werd genegeerd: het Duitstalige Zuid-Tirol werd voortaan Italiaans. Zo werd – in de woorden van de latere Oostenrijkse staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Franz Gschnitzer – in 1919 van een kraakheldere kwestie een probleem gemaakt.

Ansichtkaarten doorkrassen

Bij andere landen als Polen en het Koninkrijk Joegoslavië die na de beëindiging van de Eerste Wereldoorlog (op)nieuw werden gevormd, moesten bepalingen in de vredesverdragen de rechten van minderheden veiligstellen. Aangezien Italië tot de overwinnaars behoorde, werden zulke clausules niet nodig geacht. Nadat Benito Mussolini en zijn fascistische in 1922 de macht hadden gegrepen, schoven ze de rechten van Duitstaligen echter resoluut terzijde. In Zuid-Tirol zouden Italianen wonen die in de middeleeuwen onder dwang Duits waren gaan spreken, zo was de legitimatie. Een dubieuze lijst van 'oorspronkelijke' Italiaanse geografische aanduidingen moest die claim ondersteunen. Aan de hand daarvan werd het Duits van de landkaart gewist. Het was voortaan verboden om het Duitse Südtirol te gebruiken voor de Italiaanse regio Alto Adige (verwijzend naar de rivier tussen Trentino en Zuid-Tirol). Provinciehoofdstad Bozen werd omgedoopt tot Bolzano en de berg Glockenkarkopf tot Vetta d'Italia. In toeristenplaatsen krasten Italiaanse *carabinieri* de Duitse plaatsnamen op ansichtkaarten door. Italiaans werd de enige officiële taal. Duitstalig onderwijs werd verboden. Oostenrijkse monumenten werden van hun sokkel

getrokken. In een fraai staaltje geschiedvervalsing werden ze vervangen door monumenten die de Italiaanse militaire overwinning vierden. Midden in Bolzano verrees het pontificale Monumento alla Vittoria, waarvoor Mussolini het ontwerp schetste. Zuid-Tirol moest italianiseren, goedschiks of kwaadschiks. 'Als de Duitsers afgeranseld of platgetrapt moeten worden om tot bezinning te komen, dan zijn we daartoe bereid', verklaarde de Duce.

Ideale kolonisten

Ondanks alle dreigementen en maatregelen bleven de Zuid-Tirolers vasthouden aan hun eigen identiteit, onder meer door ondergronds Duitstalig onderwijs. Daarom veranderde Mussolini in de jaren '30 van strategie. De agrarische plattelandsamenleving moest moderniseren. Vooral rond Bolzano werden grootschalige industriecomplexen uit de grond gestampt, inclusief woonwijken voor arbeiders. Die werden in de rest van Italië geworven, waardoor de etnische balans in Zuid-Tirol zou verschuiven. Dat plan wierp wel vruchten af. Het aantal Italianen steeg rap van 5 naar 25 procent. Door de massale immigratie van Italianen kreeg de etnische tweedeling ook een geografische en een sociaaleconomische dimensie. De steden werden overwegend Italiaans, terwijl de dorpen Duits bleven. De Italianen waren over het algemeen hoger opgeleid, welvarender en werkzaam bij de overheid en de staatsbedrijven of in het onderwijs en de industrie. De Duitstaligen bleven vooral boeren en kleine middenstanders.

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was nog steeds driekwart van de inwoners van Zuid-Tirol van huis uit Duitstalig. Zij hoopten dat Mussolini's nieuwe bondgenoot Adolf Hitler hen te hulp zou komen, maar dat gebeurde niet. Hij achtte de as Berlijn-Rome belangrijker voor zijn ambities dan het lot van de Zuid-Tirolers.

In juni 1939 sloot Hitler zelfs een overeenkomst met Mussolini over gedwongen emigratie. Zuid-Tirolers kregen de keuze: in Zuid-Tirol blijven en volledig Italiaan worden of aan de Duitse identiteit vasthouden en naar het Derde Rijk vertrekken. Hitler zag hen als ideale kolonisten voor het nog te veroveren 'Lebensraum im Osten'.

Ongeveer 213.000 Zuid-Tirolers – zo'n driekwart van de Duitstaligen – opteeden voor vertrek. Een derde van hen verliet

Het Monumenta alla Vittoria in Bolzano werd in 1928 opgericht in opdracht van Mussolini. Op de façade van het gebouw in fascistische stijl prijkt de inscriptie: 'Zet hier aan de grens van het vaderland het vaandel. Van hieraf onderwijzen we de anderen in taal, recht en cultuur'. De tekst verwijst naar de geschiedenis van het Romeinse Keizerrijk en naar de beschaving die dat rijk de niet-Romeinse, barbaarse volken zou brengen. Het monument, dat de Duitstalige meerderheid als provocerend ervoer, was vanaf zijn oprichting het brandpunt van spanningen tussen de Duits- en Italiaanstalige Tirolers. Nadat separatistische groepen eind jaren '70 meermaals probeerden om het monument op te blazen, werd het afgesloten voor publiek. Sinds 2014 is de poort weer open en huisvest die een permanente tentoonstelling met de toepasselijke titel 'BZ '18-'45: één monument, één stad, twee dictators' (foto Sailko via Wikimedia Commons).

daadwerkelijk Zuid-Tirol. Slechts een enkeling kwam verder dan Oostenrijk en 30.000 emigranten keerden in 1948 weer terug naar Zuid-Tirol.

Militaire vesting

Na de Tweede Wereldoorlog wezen de geallieerden vanuit geopolitieke overwegingen Zuid-Tirol opnieuw toe aan Italië, dat in 1943 wederom van kant was gewisseld. Dit keer werden bij de Vrede van Parijs die Oostenrijk en Italië in 1947 sloten, de rechten van de Zuid-Tirolers vastgelegd. Bovendien beloofde Italië plechtig autonomie voor de regio.

In de praktijk kwam hier bar weinig van terecht. De industrialisatie- en immigratiepolitiek werd voortgezet. En hoewel de regio tweetalig werd – inclusief bewegwijzering – bleef het Italiaans de enige officiële overheidstaal. De tweedeling bleef bestaan en de Duitstalige Zuid-Tirolers werden achtergesteld.

Hun belangen werden behartigd door de in 1945 opgerichte Südtiroler Volkspartei (SVP), een aartsconservatieve partij die tot de eeuwwisseling vaak meer dan 90 procent van de stemmen behaalde, én door de Oostenrijkse regering, die in de Vrede van Parijs een 'beschermende rol' had gekregen. Italië zag Zuid-Tirol als een binnenlands probleem, maar Oostenrijk kaartte de zaak aan bij de Verenigde Naties.

De Italiaanse regering gaf geen krimp en daardoor radicaliseerden de Zuid-Tirolers. Vanaf eind jaren vijftig pleegde het Befreiungsausschuss Südtirol (Bevrijdingscomité Zuid-Tirol, BAS) bomaanslagen. Eerst op symbolische doelen als het Monumento alla Vittoria, maar daarna ook op militaire kazernes, woonwijken in aanbouw en industriegebieden bij Bolzano. In de

zogenoeten Feuernacht van 11 juni 1961 werden in één klap drie dozijn hoogspanningsmasten opgeblazen.

De uiteindelijke schade? Miljarden lire en 33 doden. De Italiaanse regering reageerde hardvochtig. Het lieflijke Zuid-Tirol veranderde in een militaire vesting, inclusief censuur en razzia's. Het BAS werd opgerold. De leiders werden na zware politieverhoren – toeristen in hotels lagen wakker van ijselijk gegil uit nabijgelegen politiebureaus – veroordeeld tot lange gevangenisstraffen.

Streitbeilegungserklärung

Pas toen ook het toerisme in Zuid-Tirol begon te lijden onder de harde opstelling van de centrale overheid en de Italiaanse publieke opinie veranderde door de processen tegen de BAS-leiders, ging er in Rome een andere wind waaien. In 1972 kwam de door de Zuid-Tirolers zo vurig gewenste nieuwe autonomie-regeling tot stand. Het eigen karakter van de regio werd gegarandeerd met culturele rechten. Zo werd het Duits volledig gelijkgesteld aan het Italiaans. Daarnaast verschoven bevoegdheden van de regio Trentino-Alto Adige naar de provincies Trentino en Südtirol, die ook weer zo mocht heten (al bleef het in het Italiaans Alto Adige). De uitvoering nam aardig wat tijd in beslag, maar in 1992 meldden Oostenrijk en Italië trots bij de VN dat ze hun geschillen hadden bijgelegd met een officiële *Streitbeilegungserklärung*. De Zuid-Tirolers hebben zich verzoend met hun lot. Niet alleen dankzij de autonomie, maar ook omdat de kwestie voor een nieuwe generatie, die de periode van fascisme en discriminatie niet heeft meegemaakt, veel minder gevoelig ligt. Belangrijker is misschien nog dat dankzij het EU-lidmaatschap de slagbomen op de Oostenrijks-Italiaanse grens in 1998 verdwenen. Het grootschalige toerisme naar de regio, die voor een buitenstaander het beste van twee werelden verenigt, heeft de Duitstalige Zuid-Tirolers net zo welvarend gemaakt als de Italianen. Sinds de grenscontroles dankzij de Europese migratiecrisis zijn teruggekeerd, rommelt het echter weer in Zuid-Tirol. Dat komt vooral door de huidige Oostenrijkse regering, die in het regeerakkoord stelt weer werk te maken van de 'beschermende rol'. Wenen is tevens van zins om Zuid-Tirolers 'in de geest van de Europese integratie' naast hun Italiaanse ook een Oostenrijks paspoort te geven. Dat alles om de dalende populariteit van de SVP te keren.

Deze bemoeienissen zijn tegen het zere been van Rome. Daarbij lijken de Oostenrijkse acties een averechts effect te hebben. Bij de regionale verkiezingen in oktober haalde de SVP slechts 41,9 procent van de stemmen, waardoor de partij is aangewezen op samenwerking met de nationalistische Italiaanse regeringspartij Lega. De dubbele paspoorten komen er waarschijnlijk niet, maar juist de geschiedenis van Zuid-Tirol toont aan hoe het aanwakken van nationalistische sentimenten kan ontsporen.

Ivo van de Wijdeven is historicus en politiek analist. In maart verschijnt zijn nieuwe boek *De nieuwe rafelrand van Europa* (UnieboekSpectrum).

VERDER LEZEN EN KIJKEN:

- ▶ **Thomas von der Dunk**, *Zuid-Tirol is niet Italië! Een honderd jaar oud Europees grensgeval*, Vantilt, 2018
- ▶ **Rolf Steiniger**, *Südtirol. Vom Ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart*, Haymon Verlag, 2014